

Retorn a la Caverna

© JOSEP M. GRÀCIA PER A ARKHO.COM

@ DEL DIBUIX JOSEP M. GRÀCIA IN SIMBÒLICA ARQUITECTÒNICA. SYMBOLOS ED. BARCELONA 2004

NOTA PRÈVIA

Amb motiu de la presentació del llibre de poemes de Franck Morel *Rapts* a la Mediateca J. S. Pons d'Illa, en el marc del Festival transfronterer "Illa de Mar/La Selva de Tet" promogut pel Centre d'art *La Providence*, vaig fer una petita conferència intitulada "Retorn a la caverna", a propòsit de l'Al·legoria que s'explica en *La República*, diàleg fonamental del *corpus* platònic. Aquesta conferència, revisada i adaptada, és el text que teniu entre mans.

Alfred N. Whitehead, filòsof i matemàtic anglès de finals del XIX, va afirmar que tota, i tota és tota, la filosofia Occidental no és més que unes notes a peu de pàgina de l'obra de Plató, com si el llegat de l'acadèmic fos fundacional per Occident. S'hi estigui o no d'acord -de fet, l'afirmació va provocar i provoca certa controvèrsia- a mi em sembla que l'obra del fundador de l'Acadèmia no es pot considerar una filosofia equiparable a altres filosofies posteriors, ans al contrari, té la forma de síntesis, amb fort accent simbòlic, d'un saber arcaic de caràcter místic i iniciàtic. Breument, en Plató, la filosofia, no és una activitat especulativa basada del pur esforç de la raó, sinó l'expressió d'un saber que depassa l'àmbit filosòfic. En efecte, el mateix Plató diu (*Timeu* 22, b) que ell es disposa a recuperar les antigues tradicions espirituals que els grecs havien oblidat, però, sorprenentment, al final de la seva vida (*Epístola VII*), assegura que res del que realment importa trobarem en la seva obra escrita, doncs per la seva pròpia naturalesa, diu, aquest tipus de saber (*akoé*) només pot ser transmès oralment. Per tant, el llegat platònic no és una filosofia personal, especulativa i de format lògic, sinó unes senzilles -en el sentit de unes quantes, i no moltes- indicacions expressades en forma simbòlica, escrites en enigma, per tal que cada qual avanci en això que Parmènides, mestre de Plató, va descriure en el *Poema* com "camí iniciàtic"; magistralment sintetitzat en el senzill aforisme dèlfic *gnóthi seautón* (Conèixer-te a tu mateix).

Aquest saber místic se'ns fa difícil d'entendre perquè els seus fonaments han desaparegut de la nostra memòria col·lectiva. És un saber que ha estat estigmatitzat, i això en tots els dominis del pensament, com irracional, esotèric i obscur, sense efectes reals en la vida pràctica; ja Cícero (*La naturalesa dels déus* I, 107) anomenava "simis de cua llarga" als pitagòrics i als òrfics, ridiculitzant les seves teories boges i les seves pràctiques ascètiques. Malgrat tot, aquest saber, que és un saber dit "tradicional", en sentit etimològic, és a dir, un saber espiritual i intel·lectual (termes sinònims en Plató) que es transmet de boca a oïda, s'ha posat en valor en moltes ocasions, des dels neoplatònics Plotí i Damascius a les formes poètiques del Dant i els *fidei d'amore*, passant per l'actualització crítica de Pico i Ficino en el Renaixement, fins els nostres dies, amb la important síntesis realitzada per René Guénon, dit "l'últim metafísic d'Occident". I així, la transmissió d'aquest coneixement tradicional continua impassible, clar, àgil i subtil.

Poiesis-Téchné

Deia Paul Klee que el propòsit de l'art és crear "el poble que falta", una futura col·lectivitat encara per arribar, coherent, cohesionada i genuïnament funcional, és a dir, un poble original, en sentit pur etimològic: orientat a l'origen; un poble primordial. Molts pensadors posteriors, com Félix Guattari, potser des d'una perspectiva especulativa i no artística, han pensat el "poble que falta" en termes d'utopia, però per a mi, la idea expressada per Klee és una metàfora, la metàfora d'un ser humà que es veu en la impossibilitat d'explicar la seva presència sinó és en termes d'absència. Es com la "*La vraie vie absente*" de Rimbaud, entre altres expressions semblants, a la que fa referència Denis Rambour en el pròleg de *Rapts*. L'obra poètica és un intent, potser recurrentment fallit, d'explicar i donar sentit a aquesta tràgica i desconcertant existència, i sovint el silenci i la perplexitat són la resposta més lúcida, i expressem aquest silenci en termes d'absència. Aquesta necessitat de saber, doncs, l'absència és en el fons l'expressió d'una ignorància, està al darrera de la producció poètica.

Com que ens situem en un marc mental grec, arcaic i clàssic, i com que aquest text que teniu entre mans, com he dit, s'afegeix als actes de presentació d'un llibre de poesia, no estarà de més recordar que són els poetes els gran fundadors intel·lectuals del

nostre món occidental, malgrat que hagi arribat a nosaltres esqueixat i malmès per segles de pura racionalitat excoent. Els poetes eren anomenats "mestres de la veritat" o "cercadors de la veritat", apel·latiu que en època de Paltó s'havia fet extensiu als savis, uns personatges més cosmopolites i de marcat accent polític; tanmateix, la "veritat" no era quelcom basat en la opinió personal o col·lectiva sinó que era sinònim de "descobriment", de desvetllament, concretament, la paraula exacta és *al·letheia*, que vol dir, literalment, "treure el vel"; més endavant tornarem sobre aquesta idea.

Com que nosaltres estem en un entorn democràtic, i un dels principis de la democràcia és que ningú coneix la veritat sobre res, se'ns fa molt difícil comprendre que hi ha "una veritat" o que algú, sigui poeta o no, pugui ser considerat un "mestre de la veritat". Però, per la seva pròpia naturalesa, aquestes idees, per molt que hagin desaparegut de la nostra memòria col·lectiva, no són una forma de passat sinó que expressen la permanent actualitat d'una activitat humana inherent a la seva pròpia naturalesa. Recordem quan, no fa gaire, el gran i enyorat poeta català Joan Margarit afirmava que "només la poesia diu la veritat", en una contundent entrevista que va deixar bocabadats a tothom. Això no obstant, cert, és una estranya afirmació tenint en compte que, segons Hesíode, ni les píties dèlfiques deien la veritat, sinó que deien veritats que semblaven mentides i mentides que semblaven veritats. O potser és que la poesia és això, un esdeveniment oracular i que el poeta parla en enigma, parla misteriosament, tant misteriosament que moltes vegades ni ell mateix sap què diu? La veritat pertany al domini del no-ser: cal desvetllar-la.

La poesia, però també l'obra d'art en general (avui farem com si només parléssim de poesia), és una resultant, potser la més completa, d'aquest desvetllament, d'aquesta acció de descobriment d'una realitat oculta al darrere del vel de les aparences. Moltes vegades, aquest desvetllament, que és la recerca d'un saber que va més enllà d'un coneixement racional i lògic de la realitat, s'ha expressat com un acte de negació radical de tot allò que és aparent i il·lusori, semblant a la "via negativa" de Dionís l'Areopagita, el filòsof del segle VI dC, o tal i com va dir Miquel Àngel: el Moisés ja estava dins del bloc de marbre, jo només he tret la matèria que sobrava del bloc de marbre. Aquesta absència, també s'ha descrit com un estat mòrbid, un desequilibri, una falta d'harmonia

interna, i el desvetllament d'aquest misteri absent com la adquisició de la "Salut suprema", com dirà el Dant en l'últim cant de *La Comèdia* ("Paradís", XXXIII, 27) o com diu Tomás d'Aquino (*Summa I*, C.117, a.1) "... així com la naturalesa cura al malat fent fora al causa de la malaltia, així també l'art cura la ignorància".

Això, planteja un tema recurrent quan parlem de poesia: la relació que hi ha entre el llenguatge i la realitat. Que tota forma d'art és un codi semàntic, és a dir, un llenguatge amb coherència interna susceptible de transmetre un missatge, sembla clar, però que tot llenguatge és una forma d'art no ho és tant; però, si pensem el llenguatge com una forma d'articular (dins del mot "articular" hi ha l'arrel RT, que està en *art*, *ritus* i *orto*) la idea i la cosa, llavors dir "llenguatge" és dir "art". Quina relació hi ha entre un sonet i la realitat, o el que sigui, que descriu? D'on han tret, els poetes, aquest mots que feliçment relliguen en unitats de sentit superior i ens deixen perplexos? Els han tret de la seva experiència o vivència personal de la realitat sensible o son fruit d'un raonament lògic? Podria ser que no sigui "la poesia" que s'expressa a través del llenguatge, sigui oral, escrit o formal, sinó que quan el llenguatge s'expressa de veritat, apareix un sonet, un poema o una obra d'art? El llenguatge és fundacional, és primordial i ontològicament anterior a allò que el fa sensible: al principi, diu Joan, era el Verb, el *Logos*. Per això, la poesia cerca aquest *verb* que funda i fecunda originalment el món, i quan el troba, llavors, apareix la veritat.

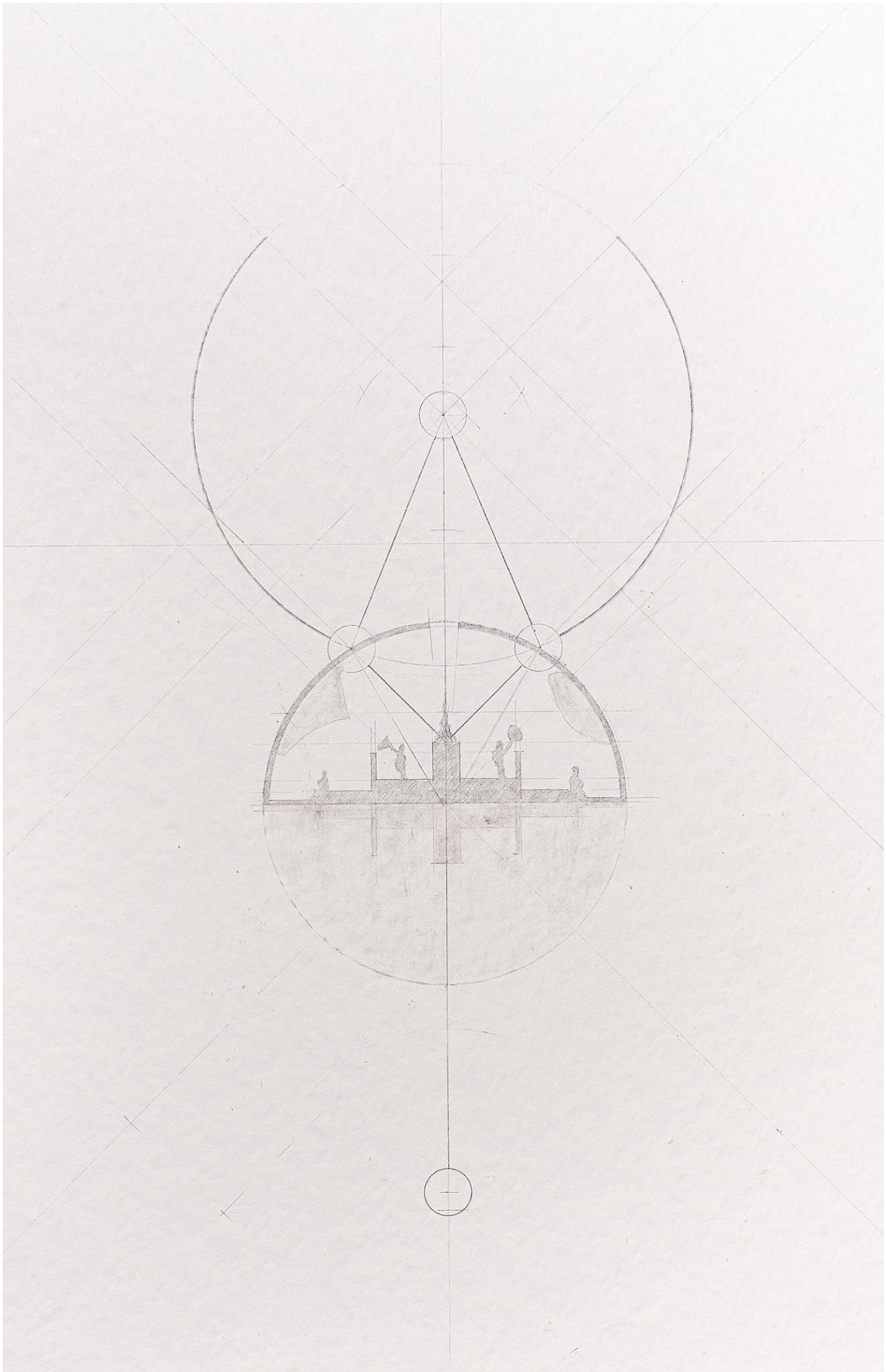
En efecte, el mot *téchnè-poiesis* té un contingut semàntic que ha desaparegut del nostre paradigma lingüístic però que està en l'origen del mot "art" i, naturalment, del mot "poesia". *Poiesis* és, literalment, fer: es tracta d'una acció de producció d'un objecte útil que abans no existia. Aquesta utilitat incorpora el concepte de "necessitat", de tal forma que la *téchnè-poiesis* ajunta dos conceptes, es tracta de la producció d'un objecte útil i necessari (*téchné*) i de la producció d'un objecte artístic, d'un objecte poètic (*poiesis*) amb més o menys refinament i elegància. Nosaltres hem separat aquest dos conceptes, per una banda, tenim la producció d'un objecte poètic, i, per altre banda, tenim la producció d'un objecte útil a través de l'aplicació de certs principis científics, que anomenen tècnica. Per una mentalitat grega clàssica, tan poètic és un cotxe com el més sublim vers de Baudelaire.

Dues idees a retenir sobre el que hem dit fins ara: en primer lloc, que poetitzar no és un càlcul o *adequatio* entre la idea i la cosa, sinó un descobriment o desvetllament de la "naturalesa de la realitat" oculta al darrera del vel de les aparences; breument, és un acte de descobriment, un acte de "treure el vel", d'*al·letheia*. En aquest sentit, **poetitzar no consisteix en manipular el món constituït sinó en constituir originalment el món.** I, la segona idea que cal retenir és que la "producció" poètica no només requereix el coneixement i la utilització de medis tècnics sinó que, principalment, es basa en una "inspiració", que provoca que, a través del poeta, apareix un fet o obra en virtut de la qual l'absència esdevé presència; la ignorància es dissipa. Aquesta "inspiració" s'ha explicat en termes d'entusiasme, que és una paraula composta (*en-theos-ausia*), que vol dir "en o amb la substància o essència divina" i, per tant, s'explica en termes de "visió espiritual", visió que s'ha descrit com un estat d'arravatament en el marc d'un procés vital vers el coneixement de l'essència humana i que succeeix en la més pregona interioritat personal.

Un dels versos més citats de *La Comèdia*, aquell que fa: "Jo soc dels que, quan Amor m'inspira, composo, i tal qual em dicta, faig" ("Purgatori", XXIV, 51-54), parla explícitament de la inspiració; és a dir, el poeta escolta el dictat inspirat de les muses (intermediàries divines), en aquesta cas Eros, i tal qual "sent", escriu, sense treure ni posar res: com si el poeta fos un tub buit que comunica lo superior i lo inferior. Aquesta inspiració es pot desplegar críticament dient que el poeta comprèn que no pot explicar exactament el contingut de la visió què té, només pot reproduir-la tal qual l'ha vist, perquè n'ha tingut coneixement per revelació (en el sentit d'*al·letheia*), és a dir, sense intervenció de la raó, i, per tant, el seu pensament no pot argumentar una operació que no està feta per ell mateix. Per això, rar és el poeta que pot o sap parlar de la seva obra, vull dir, que la pot explicar; en tot cas, la pot "llegir" i tornar a reviure aquelles veus que va escoltar en el seu silenci i despertar intuïcions amagades, com qualsevol altre espectador. El poeta, també és un lector de si mateix. Conegut és el famós passatge de *La República* on Plató expulsa de la ciutat els poetes no inspirats, els poetes sofistes, manipuladors de consciències, sobre tot de les més joves, els que actuen amb un espuri interès personal cercant la fama i el negoci. Un exemple històric

d'un poeta expulsat de la República seria Miquel Àngel i Rafael el poeta ortodox; fixeu-vos, per exemple, en *La Transfiguració*, de Rafael, on es veu a la bellesa i al boig junts: la bellesa -la bellesa sensual, material- està assenyalant al boig (la bogeria de l'inspirat, de l'entusiasm, no es tracta d'una bogeria patològica) com dient que la veritable via és ell, no jo.

I d'aquesta dificultat i del entorn i de les circumstàncies en la qual es produeix aquest camí iniciàtic, aquest procés d'*al·letheia*, és, justament, del que ens parla, entre moltes altres qüestions, l'Al·legoria de la Caverna.

AL·LEGORIA A LA CAVERNA

Ens proposa Plató que ens imaginem asseguts i encadenats de mans i coll, com uns esclaus, de cara al intradós d'una caverna, d'esquenes al centre, sense que ens podem moure. Secularment, s'ha representat aquesta Caverna de forma literal, (podeu trobar-ne exemples en la NET), però, com deia abans, hi ha coses que per la seva pròpia naturalesa no poden sinó ser expressades de forma simbòlica, i la Caverna de Plató n'és una d'elles, potser una de les principals. El dibuix que acompanya aquest escrit proposa aquesta interpretació: simbòlicament, la caverna s'ha de representar amb una base circular i una coberta semiesfèrica amb un òcul superior; si heu estat al Panteó de Roma, sabreu exactament a què em refereixo.

En el centre de la Caverna, un foc viu, però tremolós, una *lumière frisée*, està encès sobre un altar. Entre l'altar i nosaltres s'alça un mur, i entre el mur i l'altar hi ha un deambulatori pel qual caminen altres homes brandant objectes, com si fossin titellaires, que sobresurten per sobre del mur i que, per efecte del foc de l'altar, projecten ombres sobre l'intradós de la caverna. Aquestes ombres són les que nosaltres veiem; de fet, és l'únic que hem vist mai, i, per tant, per nosaltres són la única realitat.

Però, un dia, passa un fet extraordinari: un de nosaltres, un poeta, diu Plató, "de forma natural" té la necessitat de cercar quelcom que sap que li manca i amb un esforç sobrehumà trenca les cadenes que l'empresonen, es gira, reconeix l'entorn que sempre ha estat casa seva i treu el cap per sobre el mur. "De forma natural", vol dir "seguint la pròpia i intrínseca naturalesa humana", que es concreta en la necessitat de "curar la ignorància", com dèiem abans. El poeta, diu Plató, és un ser que treballa impel·lit per aquesta necessitat.

Llavors, la llum del foc central el cega, acostumat com estava a la foscor, però veu, sens dubte, al mirar per sobre del mur, aquells homes amb els objectes a la mà i compren que allò que per a ell era la única realitat no són més que les ombres dels objectes projectades en l'intradós de la caverna per efecte de la llum del foc central. Aquest és un primer acte d'*al·letheia*, de desvetllament d'una realitat oculta a l'enteniment, de

dissipar la ignorància. Aquest, és el mur dels sentits i de la raó lògica, que impedeix veure l'origen autèntic de la realitat: "Mira fill, entre tu i Beatriu (personificació de la saviesa) hi ha aquest mur" ("Purgatori", XXVII, 33). Però, encara, mogut per la mateixa necessitat, continua ascendint, perquè se'n adona que per sobre del foc central resplendeix amb més força una llum, més brillant que la del foc: és la llum del sol que presideix l'exterior. Si abans, per efecte de la llum del foc havia quedat cec, ara li resulta impossible mirar el sol. Això no obstant, a poc a poc, no sense dolor, s'hi acostuma i comença a divisar un paisatge natural i un cel estrellat. Llavors, compren que el món en el qual estava immers, no només era una presó sinó que era totalment il·lusori i menyspreable i que l'autèntica realitat, aquella que dóna vida i entitat a la caverna, està fora d'ella.

Colpit per una intensa emoció, decideix baixar i explicar als encara encadenats la seva visió, explica'ls-hi la veritable realitat per salvar-los del terrible patiment al que estan sotmesos; vol salvar-los de la ignorància. Però, un no menys terrible pressentiment l'atura: el creuran, o es pensaran que està boig i que vol convèncer-los d'una quimera? I si volen matar-lo impel·lits per la por? És aquesta visió, aquest entusiasme, la que els encadenats confonen amb una bogeria que de cap manera estan disposats a permetre. És a dir, no estan disposats a permetre que algú els hi digui que, no tan sols hi ha una realitat diferent de la que han vist tota la vida, sinó que la realitat que estan vivint és pura il·lusió.

RETORN A LA CAVERNA. UNA GNOSIS PER LA LLIBERTAT

Remarquem alguns aspectes importants del que acabem de veure. Primer, que la nostra visió de la realitat queda emmarcada per la nostra concepció de la realitat; no veiem el que volem sinó el que podem; i doncs, "voler veure" significa tenir la necessitat de dissipar la ignorància. Segon, quin fet diferencial caracteritza aquest poeta que trenca les cadenes de qualsevol altre? La diferència és que per ell, la **intel·ligència no es fa còmplice de les formes**. Què vol dir, això? Vol dir que no és per la raó discursiva o l'experiència sensible o per la seva implicació funcional amb la realitat canviant, sinó per la intel·ligència, que el poeta poetitza. Confondre la intel·ligència amb la raó és un dels errors més estúpids dels nostre temps, tant com confondre l'art i l'obra d'art.

Veiem aquest entusiasme com un “poder d’acció”, una *puissance*, que desperta en nosaltres un acte poètic. L’acte poètic és una proposta de llibertat, una voluntat de llibertat que es planteja com l’alternativa a l’esclavatge; l’acte poètic vol desvetllar l’absència, vol desvetllar la veritat. L’autèntica poesia, recordem el que diem al principi, diu sempre la veritat; però, cal interpretar-la; aquest és el repte.

En un temps fàustic com el que vivim, un retorn a la Caverna es fa necessari; un repensar el món que tenim es fa necessari. L’acte poètic que constitueix originalment el món, es fa necessari. La necessitat poètica és el motor de l’acció. Us preguntareu: si hem de retornar a la Caverna, com s’hi entra? Doncs, és que no s’hi entra a la Caverna, s’hi neix. Per això, aquesta presa de consciència, aquest retorn a l’origen, aquest camí iniciàtic requereix una mort prèvia, una mort a les falses concepcions sobre la realitat d’un esdevenir canviant i il·lusori; és la “mort iniciàtica” que es descriu paradoxalment com un segon naixement. El moment just d’aquesta mort o segon naixement, un moment recurrent al llarg de tota la vida, és el moment en que la necessitat de dissipar la ignorància ens impel·leix a trencar les cadenes. Aquesta *puissance* ens porta de la ignorància al coneixement, del caos a l’ordre, de la foscor a la llum, de d’incertesa a la veritat.

La llibertat és una determinació ontològica, és a dir, una possibilitat o un atribut inherent a la nostra naturalesa, però, en el terreny dels fets, la llibertat és quelcom que ens hem de guanyar, afrontant els desafiaments i els reptes que el destí ens depara. L’acte de llibertat més pur és, justament, decidir acceptar aquest tràgic destí, però en aquestes circumstàncies, quan l’ésser pren la determinació d’alliberar-se de les cadenes, l’impulsa una voluntat d’acció, una voluntat que és més forta que el destí.